

О. О. КРОВОТА

**Пізньопалеолітична пам'ятка
поблизу с. Говоруха
на Лугані**

Верхній палеоліт басейну Сіверського Дінця все ще залишається слабо вивченим. Перші знахідки цього часу з довоєнних зборів і невеликих розкопок М. В. Сібільова та С. О. Локтюшова здебільшого не збереглися і не були опубліковані, про них лише згадується в археологічній літературі¹. Досі єдиною пізньопалеолітичною пам'яткою, розкопки якої найбільш повно документовані, тут була стоянка в уроч. Минівський Яр (нижній горизонт)².

Кількість пізньопалеолітичних місцезнаходжень, відкритих за останні роки на Сіверському Дінці, зросла завдяки роботам Сіверсько-Донецької експедиції ІА АН УРСР³. Наслідком цих робіт є дослідження ще однієї пам'ятки з культурним шаром поблизу с. Говоруха Словяносербського району Ворошиловградської області, яка була відкрита в 1975 р. під час розкопок курганного могильника і досліджувалася весною 1976 р.

Стоянка, виявлена під насипом одного з курганів, розташована за 1 км на схід від с. Говорухи на другій надзаплавній терасі правого берега р. Лугань — притоки Сіверського Дінця (рис. 1).

В стратиграфічному розрізі простежено прошарки: 1) насип кургану; 2) похований під курганом ґрунт — 0,0—0,20 м; 3) лесоподібний палевий суглинок буруватого відтінку, дещо грудкуватої структури без виразної шаруватості, з нечіткою білоглазкою — 0,20—0,65 м; 4) лесоподібний суглинок палево-буруватий, грудкуватий, з зернами чіткої білоглазки, слабо порушений — 0,65—0,85 м; 5) суглинок буруватий, однорідний, щільний (без грудкуватості), тонкопористий, з марганцевими пунктаціями, кристаликами гіпсу — 0,85—1,60 м; 6) такий же суглинок із стягненнями дрібнозернистого гіпсу на відстані 5—7 см одне від одного (донизу вони стають дрібнішими і переходять в прожилки — 1,60—2,40 м; 7) суглинок жовтувато-бурий, з домішками піску, без гіпсу — 2,40—2,80 м і глибше*.

Культурний шар, що складався головним чином з крем'яних виробів та невеликої кількості фауністичних залишків, залягав у лесоподібному суглинку на глибині 0,5—0,73 м від поверхні похованого під курганом ґрунту, в нижній частині третього і верхній частині четвертого прошарків (рис. 2).

¹ Сибилев Н. В. Древности Изюмщины, вып. II. Изюм, 1926; Сибильов М. В. Підсумки досліджень палеолітичних і неолітичних стоянок басейну р. Донця.— Наукові записки Інституту історії і археології України, 1946, № 2; Локтюшев С. А. Донсторический очерк Средней Донечины. Л., 1930, с. 7.

² Ефименко П. П. Стоянки каменного века в окрестностях г. Изюма.— Старовинності Изюмщини, вып. III. Изюм, 1928; Левицький І. Ф., Телегін Д. Я. Дослідження стоянки в ур. Минівський Яр на Сіверському Дінці.— АП УРСР, т. IV. К., 1956.

³ Післарій І. О. Нові палеолітичні та мезолітичні місцезнаходження на Ворошиловградщині.— Матеріали XIII конференції ІА АН УРСР. К., 1972; Звіти про роботи Сіверсько-Донецької експедиції за 1972—1976 рр.— НА ІА АН УРСР.

* Топографія та стратиграфія пам'ятки визначені доцентом Ворошиловградського педагогічного інституту геологом П. І. Луцьким.

При визначенні товщини культурного шару і його місця в стратиграфічному розрізі слід звернути увагу на одну особливість, помічену в процесі розкопок. Вироби з кременю, знайдені на глибині 0,50—0,65 м, були здебільшого дрібні, покриті патиною і розміщувались вертикально, під кутом або на ребрі (тобто залягали в пору-

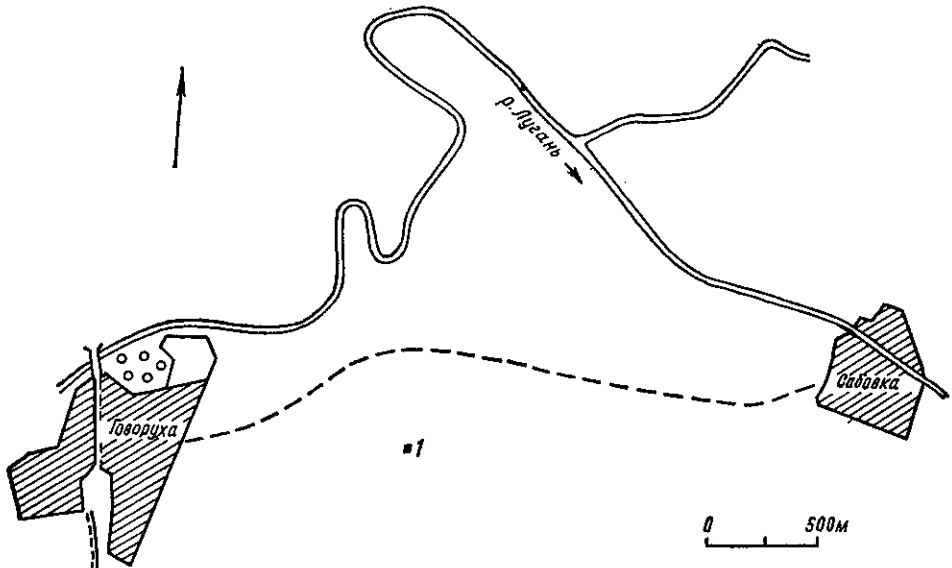

Рис. 1. Схема розташування палеолітичної стоянки поблизу с. Говорухи.

1 — розкоп.

шеному стані). Знахідки ж, виявлені нижче (0,65—0,75 м), більші за розмірами, без патини і лежали переважно горизонтально. Саме ці рештки, що без сумніву зафіксовані *in situ*, і були власне культурним шаром. Тому можна вважати, що він мав товщину 10—12 см і залягав у верхній частині четвертого прошарку (рис. 2). Верхні знахідки, які належали до того ж культурного шару (ніякого стерильного прошарку не помічено, характер крем'яних виробів тотожний), були дещо зміщені по вертикалі. Наявне також незначне переміщення і по горизонталі. На периферійних квадратах знахідок було менше, залягали вони вище власне культурного шару.

Основне місце концентрації культурних залишків площею до 22 м² за формою нагадувало неправильної форми овал без чітких контурів, витягнутий з південного заходу на північний схід. Найбільш багаті матеріалами квадрати 4Б і 5Б в північно-східній частині скупчення та квадрати 2А і 3А — в південно-західній частині (рис. 3). Тут знайдено нуклеуси та їх фрагменти, заготовки та велику кількість лусочок — слідів підправки ударних площин нуклеусів. Очевидно, це основні місця розщеплення кременю.

Культурний шар не мав специфічного забарвлення, його можна було фіксувати головним чином відповідно до знахідок кременю. Але в окремих місцях скупчення трапилось кілька невеликих шматочків червоної вохри, а в центрі — дрібні фрагменти обпалених кісток. У квадраті 2А на глибині 0,56 м знайдено фрагмент виробу з перламутру. В південно-східній частині розкопу на глибині 0,58 м виявлена також стулка невеликої двостулкової морської черепашки (рис. 3). Фауністичні залишки склались з дрібних уламків кісток та зубів коня*.

* За визначенням В. І. Бібікової.

В шурфах, закладених на суміжній з розкопом території (всього 21 шурф), знахідок не виявлено. Очевидно, можна вважати, що пам'ятка представлена лише одним скупченням культурних залишків і в повній мірі досліджена, тобто являє собою закритий комплекс.

Колекція крем'яних виробів включає 1059 екз. За сировину правив темно-сірий високоякісний кремій. Лише кілька виробів виготовлено з бурого рінякового кременю (див. таблицю 1).

Виразних нуклеусів в колекції лише два. Вони одноплосинні: за формою один конічний (рис. 4, 1), другий призматичний (рис. 4, 2). Кілька фрагментів дають уявлення ще про два типи нуклеусів: двоплосинний з перпендикулярним сколюванням в одній площині (рис. 4, 3) та двоплосинний із зустрічним сколюванням в одній площині (рис. 4, 4).

В групі заготовок, що становлять майже половину всіх виробів, відщепів значно більше (63%) ніж пластин (37%). І ті, й інші мають невеликі розміри. Переважають серед відщепів вироби, найбільша довжина яких від 3 до 1 см, а серед пластин — екземпляри шириною від 1,5 до 0,7 см. Привертає увагу те, що пластин правильної форми дуже мало.

Кремій з вторинною обробкою становить 5% його загальної кількості.

Перш за все слід зазначити, що основна кількість виробів з вторинною обробкою виготовлена з пластин (73,6%). Досить високий процент (26,4) у цій групі становлять різці. Виразні бокові різці: один — увігнуто ретушований (рис. 4, 7), три — косо ретушовані (рис. 4, 8—10), причому у двох з них ретуш спускається на край пластини. З восьми куткових різців п'ять — на куті зламаної пластинки (рис. 4, 6, 13, 14), три — на відщепі, два — з плоским різцевим сколом на черевці (рис. 4, 11, 12). Два різці атипові на відщепі (рис. 4, 15, 16).

Мікрровироби (24,5%) виготовлені на пластинках та їх фрагментах шириною не більше 0,7—0,8 см. До них належать п'ять пластинок та фрагментів з круто ретушованими краями (рис. 5, 3, 4, 10, 11, 16), п'ять пластинок з мікроретушю по краю (рис. 5, 1, 2, 12, 13, 15), пластинка з протилежною ретушю (зламана проколка? — рис. 5, 6), один фрагмент з ретушю на скошеному кінці (рис. 5, 5).

Лише одним екземпляром у колекції представлені скребки. Це кінцевий скребок на пластині, він має округлий робочий край, другий кінець його оформлено як боковий косо ретушований різець (рис. 4, 5).

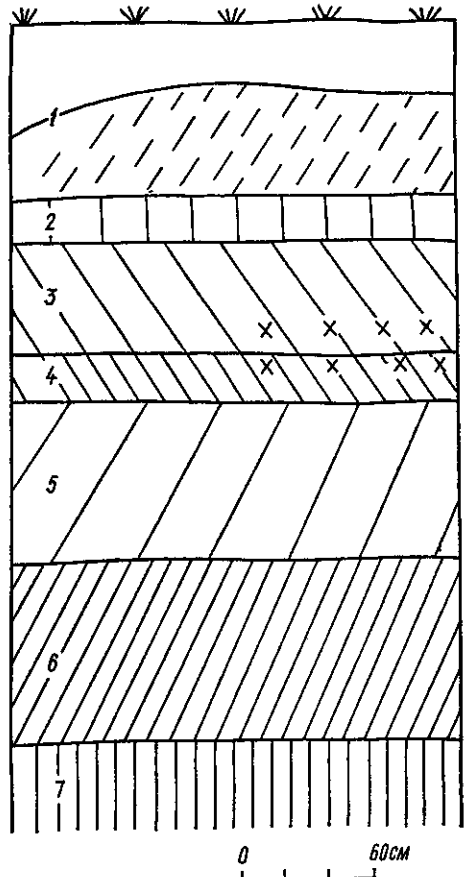

Рис. 2. Говоруха. Стратиграфічний розріз стоянки:

1 — насип кургану; 2—7 — геологічні відклади; X — культурні залишки.

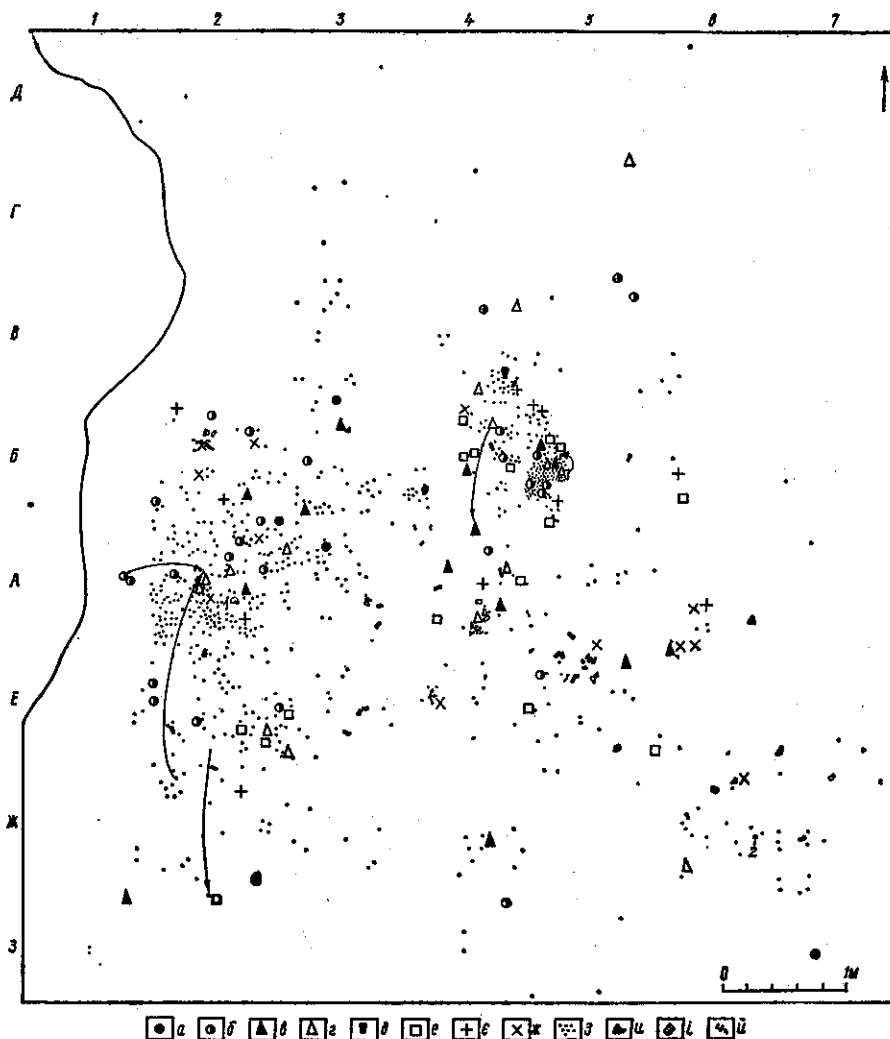

Рис. 3. Говоруха. План розташування культурних залишків:

1 — фрагмент виробу з перламутру; 2 — черепашка; вироби з кременю: а — нуклеус; б — фрагмент нуклеусу; в — різець; г — різцевий скол; д — скребок; е — мікровиріб; ж — ретушований відщеп; з — ретушована пластинка; и — відщепи, пластинки, лусочки, уламки; й — фрагменти кісток; й — вохра; й — обвуглені кістки (стрілками вказані фрагменти крем'яних виробів, що підбираються).

Серед виробів, виготовлених з пластинок, ширина яких перевищує 0,8 см, дві з круто ретушованими краями (рис. 4, 17), три з мікроретушю на краях (рис. 4, 22; 5, 14), три з виїмками (рис. 4, 19, 26), одна ретушована по краю з червця (рис. 4, 20).

Є один екземпляр вістря на ребристій пластинці із зламаним кінцем (рис. 5, 7).

До виробів, що не становлять окремих типів, належать шість пластин, сім відщепів і два уламки, частково ретушовані.

На деяких виробах збереглися сліди використання*. Так, на масивному різці помітні сліди обробки розмоченої кістки (рис. 4, 15). На ребристій пластині, як у районі ретушованої виїмки, так і на протилежній неретушованій стороні простежено сліди стругання дерева (рис. 4, 19). Виявлені вони і на масивному відщепі та ребри-

* Трасологічний аналіз за допомогою бінокюляра виконав Д. Ю. Нужний.

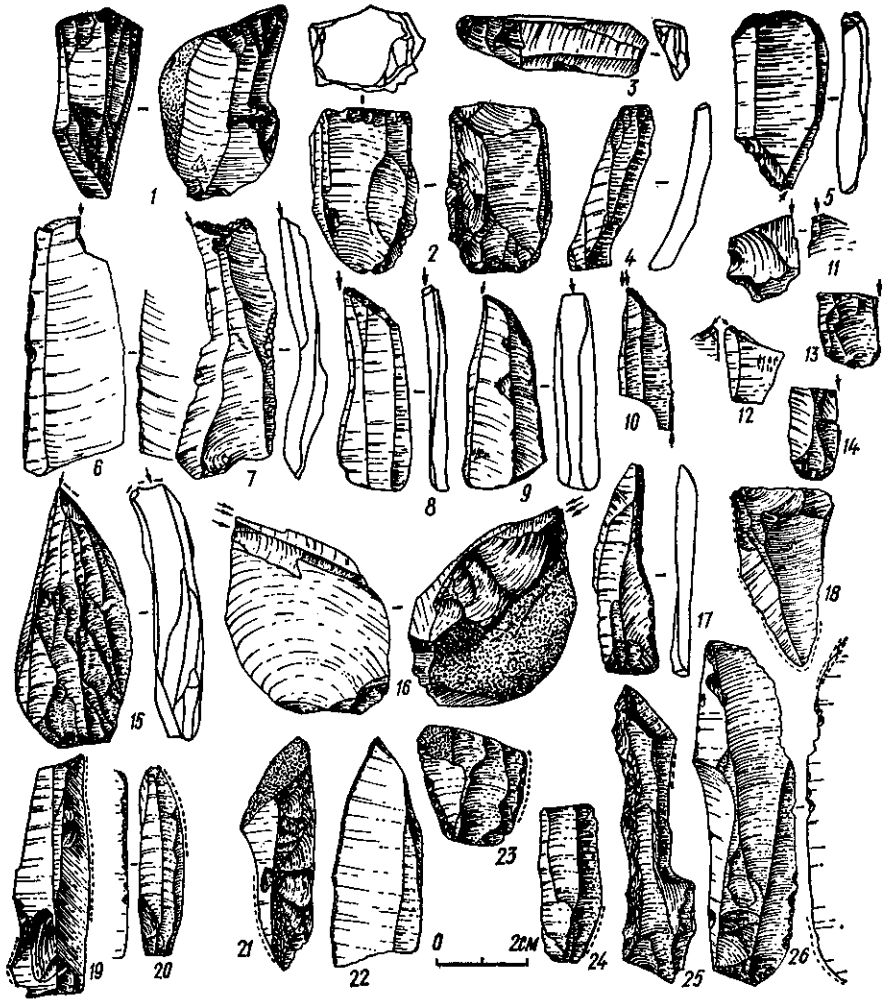

Рис. 4. Говоруха. Вироби з кременю (пунктиром позначені місця, де збереглися сліди використання).

стому сколі (рис. 4, 25). Ребриста пластина з виїмками (рис. 4, 26) використовувалась одночасно і для стругання, і для скобління дерева. Ребристий скол (рис. 4, 21) на одному боці має сліди від скобління (розмоченої?) кістки, а одна з пластинок — від розпилювання дерева (рис. 4, 24). Два вироби — пластинка з пологою ретушшю на черевці та відщеп трикутної форми — використовувались як м'ясні ножі (рис. 4, 18, 20). На одній з ретушованих сторін фрагмента пластинчастого відщепу на фасетках ретуші помітні сліди червоної вохри. З черевця тут простежується заложеність від скобління абразивного матеріалу (рис. 4, 23). Можна гадати, що це знаряддя для обробки вохри.

Перламутровий виріб, фрагмент якого знайдено на стоянці, являє собою плоский кружок діаметром 6,5 мм з отвором посередині діаметром 2 мм (рис. 5, 8).

При визначенні типу пам'ятки слід враховувати такі факти: 1) невелика товщина культурного шару та незначна площа скупчення культурних залишків; 2) розташування пам'ятки неподалік від виходів сировини; 3) незначна кількість первинних сколів у колекції (129 виробів мають жовнасту кірку, з них тільки 10 є первинними сколами).

Таблиця 1

Показники техніки розколювання кременю

Назва виробу	Кількість	%
Нуклеуси та їх фрагменти	34	3,2
Заготовки:	503	47,5
відщепи,	318	
пластини	185	
Вироби із слідами вторинної обробки:	53	5,0
на відщепах,	13	
на пластинках,	38	
на уламках	2	
Відходи виробництва:	469	44,3
лусочки,	245	
«різцеві крайові сколи»,	17	
уламки	207	
Всього	1059	100

Це приводить до висновку, що досліджена пам'ятка була тимчасовою стоянкою, де існувало виробництво заготовок та знарядь праці. Первинною обробкою кременю мешканці стоянки майже не займалися, вони, очевидно, приносили сюди вже готові нуклеуси з родовища сировини, розташованого за 7 км вище по течії р. Лугань поблизу м. Зимогір'я*.

Для датування пам'ятки зараз можна, на жаль, застосувати тільки типологічний метод. На нашу думку, за технікою розщеплення і типами крем'яного інвентаря вона датується досить пізньою порою верхнього палеоліту.

Яке ж місце займає Говоруха серед пізньопалеолітичних місцезнаходжень прилеглої території, чи можна говорити про культурну єдність її з уже відомою пам'яткою цього часу на Сіверському Дінці — нижнім горизонтом стоянки Минівський Яр? ⁴. Для інвентаря останньої характерне переважання пластин та відщепів великих розмірів. З таких же заготовок виготовлена і більшість знарядь. Крім того, хоч в колекції цієї стоянки і є мікрровироби (мікропластинки з притупленим краєм), процент їх серед знарядь незначний — 9,5%, що характерно для північних пам'яток Європейської частини СРСР ⁵. На те, що Минівський Яр тяжіє до пам'яток центру Руської рівнини, вказував О. О. Формозов ⁶.

* За визначенням П. І. Луцького, кремій стоянки походить саме з цього родовища.

⁴ Левицький І. Ф., Телегін Д. Я. Вказ. праця.

⁵ Смирнов С. В. О хозяйственных отличиях позднепалеолитических памятников степной полосы европейской части СССР.—Первобытный человек и природная среда. М., 1974, с. 155.

⁶ Формозов А. А. Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. М., 1959, с. 57.

Таблиця 2

Типологічний список виробів з вторинною обробкою

Тип виробу	Кількість	%
Різи:	14	26,4
бокові косо ретушовані,	3	
боковий увігнуто ретушований,	1	
кутові на пластинках,	5	
кутовий на відщепі,	1	
кутові з плоским сколом,	2	
атипові на відщепах	2	
Скребок кінцевий	1	1,9
Мікропластинки:	13	24,5
з круто ретушованим краєм,	5	
з мікроретушкою по краю,	5	
з протилежною ретушкою,	1	
з виїмкою,	1	
зі скошеним кінцем	1	
Пластинки:	9	16,9
з круто ретушованими краями,	2	
з мікроретушкою по краю,	3	
з виїмками,	3	
ретушовані з черевця	1	
Вістря на ребристій пластинці	1	1,9
Пластинки частково ретушовані	6	11,4
Відщепи частково ретушовані	7	13,2
Уламки частково ретушовані	2	3,8
Всього	53	100,0

Говоруха в найбільш загальних рисах (мікролітичний характер інвентаря, переважання різців над скребками, наявність негеометричних мікролітів з притупленим краєм, значний процент мікровиробів серед знарядь — 24,5%) стоїть ближче до пам'яток півдня Східної Європи, про своєрідний шлях розвитку яких писали такі дослідники, як М. Я. Рудинський, С. М. Замятнін, П. П. Єфименко та ін.⁷

Якщо порівнювати Говоруху з відомими пам'ятками степів Північного Причорномор'я та Приазов'я (Амвросіївка, Кам'яні Балки I і II, Мураловка, Велика Аккаржа), які одними дослідниками виділяються в окрему проміжну степову зону розвитку пізньопалеолітичної культури⁸, а іншими характеризуються як різнокультурні пам'ятки⁹, то за техніко-типологічними ознаками вона не виявляє особливої схожості з жодною з них. Так, і в Говорусі, і в Кам'яних Балках більшість знарядь виготовлено з пластин, але в Кам'яних Балках вони значно більші за розмірами і мають правильну форму. В Амвросіївці та Великій Аккаржі значний процент їх зроблено на відщепі¹⁰. Не збігається і типологічний набір знарядь. Зовсім не схожі типи мікролітичних виробів.

У колекції Говорухи немає ні вістер аккаржанського типу, ні кам'янобалківських прямокутних пластинок, ні амвросіївських голчастих вістер. Відсутні тут і деякі інші вироби, що становлять специфіку пам'яток: нуклеподібні знаряддя та стамески, які поєднують Кам'яні Балки з пізньопалеолітичними пам'ятками Кавказу, нуклеподібні й серединні різці Амвросіївки, нуклеподібні знаряддя та вістря зі скошеним кінцем Великої Аккаржі¹¹.

Не має Говоруха і серії якихось своїх специфічних знарядь, що давало б можливість ставити питання про своєрідне культурне явище.

Таким чином, є підстави говорити про появу нового місцезнаходження південного кола пізньопалеолітичних пам'яток Східної Європи. Відкриття його, очевидно, можна розцінювати як новий факт,

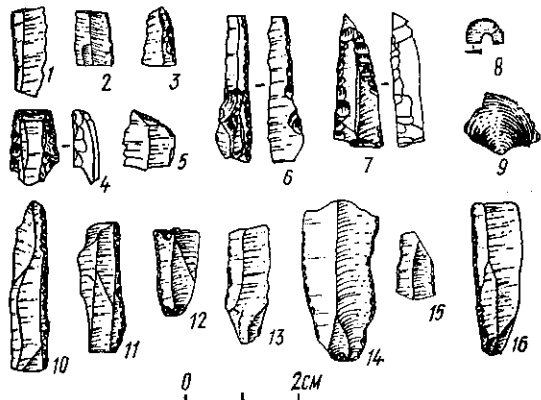

Рис. 5. Говоруха:

1—7, 10—16 — вироби з кременю; 8 — виріб з перламутру; 9 — черепашка.

⁷ Рудинський М. М. Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті.— Археологія, вип. 1. К., 1947, с. 18; Замятнін С. Н. О локальных различиях в культуре палеолитического периода.— ТИЭ, т. XVI. М., 1951, с. 135; Єфименко П. П. Переднеазиатские элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья.— СА, 1960, № 4.

⁸ Єфименко П. П. Переднеазиатские элементы в памятниках позднего палеолита Северного Причерноморья, с. 24; Борисковский П. И. Проблема развития позднепалеолитической культуры степной области. М., 1964.

⁹ Гвоздовер М. Д. О культурной принадлежности позднепалеолитических памятников Нижнего Дона.— ВА, 1967, № 27, с. 82—200; Григорьева Г. В. Позднепалеолитические памятники Северо-Западного Причерноморья и Северного Приазовья. Автореф. канд. дисс. Л., 1968, с. 5—16.

¹⁰ Григорьева В. Г. Большая Аккаржа и ее место среди позднепалеолитических памятников юга СССР.— КСИА АН СССР, № 111. М., 1967, с. 87—88.

¹¹ Борисковский П. И., Праслов Н. Д. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья. М.—Л., 1964, с. 24, 28; Гвоздовер М. Д. Позднепалеолитические памятники Нижнего Дона.— В кн.: Борисковский П. И., Праслов Н. Д. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья, приложение 1, с. 41.

пов'язаний з питанням про кордони між північною прильодовиковою та південною середземноморською областями розвитку пізньопалеолітичної культури Європейської частини СРСР.

А. А. КРОТОВА

Позднепалеолитический памятник у с. Говоруха на Лугани

Резюме

В 1975—1976 гг. в бассейне р. Северский Донец была исследована стоянка, которую по технике расщепления кремня и типам кремневого инвентаря можно датировать довольно поздней порой верхнего палеолита. Культурный слой, представленный главным образом изделиями из кремня и небольшим количеством фаунистических остатков, залегал в слое лессовидного суглинка на глубине 0,65—0,73 м от поверхности.

Микролитический характер кремневого инвентаря, преобладание резцов над скребками и высокий процент микроизделий среди орудий свидетельствует о принадлежности Говорухи к южному кругу позднепалеолитических памятников Европейской части СССР.

І. М. ШАРАФУТДИНОВА

Орнаментовані сокири-молотки з катакомбних поховань на Інгулі

У 1971 р. під час досліджень курганів поблизу с. Баратівка Ново-бузького району Миколаївської області було відкрито кілька поховань доби середньої бронзи. З них особливої уваги заслуговує поховання № 18 в кургані № 2 поблизу коноплезаводу. Цей курган був крайнім у групі, що включала понад десяток насипів, розмішених по краю надзаплавної тераси лівого берега Інгула. Діаметр кургану 30, висота 1,2 м. Тут виявлено 37 поховань, починаючи від енеоліту і кінчаючи добою пізньої бронзи. Шість з них було здійснено в катакомбах, у тому числі й поховання № 18, впущене в північно-східний сектор кургану на відстані 7,2 м від центра. Шахта в плані наближалась до квадрата з заокругленими кутами (діаметр її 1 м). Вузкий вхід

шириною 0,45 і завдовжки 0,3 м вів до камери, що розміщувалась на південний захід від шахти і була заглиблена на 0,15 м нижче входу.

Овальна в плані камера (2,1 × 1,3 м) біла орієнтована з північного заходу на південний схід. У ній на глибині 2,12 м від верхини виявлено скелет небіжчика, покладеного на спину головою до південного сходу. Ноги його були слабо зігнуті і розсунуті в колінах, але п'яти зімкнуті. Ліва рука трохи зігнута в лікті, кисть лежала на лівій половині таза (окремі фаланги розкидані гризунами). Права рука покладена вздовж кор-

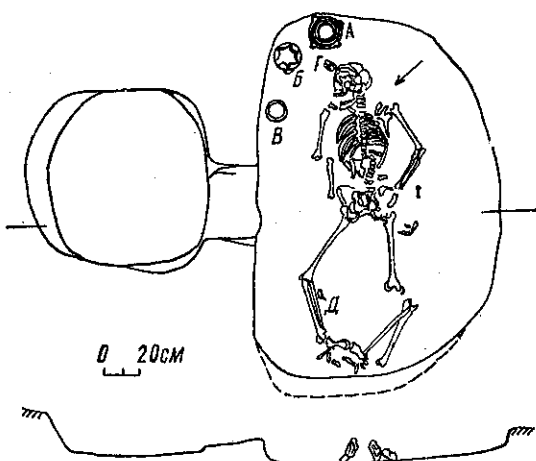

Рис. 1. Загальний план поховання № 18, курган № 2 поблизу с. Баратівки. Умовні позначення: а — амфора; б — чаша; в — коваделко-розтиральник; г — сокира; д — крем'яний різак.